

A szőnyeg alá söpört archívum

Ha hetekkel az eredeti adás után valaki arra kíváncsi, hogy Orbán Viktorral készített interjújával hogyan írta be magát a magyar sajtó történetébe Sváby András a TV2 Napló című műsorának műsorvezetője, három dolgot tehet. Megpróbálkozhat a TV2 internetes archívumával – hiába. A Napló digitális archívumából a kínos pillanatok hogy-hogy nem hiányoznak. Szerencsére a Nemzeti Audiovizuális Archívum pont ilyen esetekre is gondolva digitalizálja a magyar földi sugárzású TV adásokat. A kérdéses adásrészlet meg is van nekik, ám az csak úgy, otthonról nem megtekinthető. El kell ballagni a legközelebbi dedikált terminálig (mondjuk valamelyik könyvtárig), mert a jelenlegi szerzői jogi szabályozás szerint csak így van mód a magyar audiovizuális történelem digitális hozzáférhetővé tételére. Szerencsére a Kaliforniai székhelyű YouTube közösségi videoarchívumba lelkes magyar tvnézők már feltöltötték a Napló adását, így bár illegálisan (hiszen a jogokat birtokló TV2 ehhez nem járult hozzá), de maradt olyan nyoma ennek az interjúnak, ami egyszerűen és olcsón, mindenki számára könnyen hozzáférhető. Az adásrészlet mellett található számláló szerint sokezren vannak, akik így jutottak hozzá a felvételhez.

A GooTube TV

A YouTube a maga 6 millió videóból álló archívumával, havi 650 milliós nézettségével és 30 milliós látogatószámával csupán a harmadik a videoarchívumok sorában. Ezek az archívumok, akárcsak a zenékre szakosodott elődeik, mint például a Napster, a felhasználók által feltöltött, az esetek nagy részében illegális, a jogtulajdonosok hozzájárulása nélkül megosztott tartalmakból állnak. Létrejöttüket a hagyományos disztribúciós csatornákat szűknek, kényelmetlennek és drágának érző piaci keresletnek köszönhetik. A felhasználók, tévénezők, fogyasztók szeretnék maguk megszabni, hogy mikor, mit, hol és milyen terjedelemben fogyasszanak, ám erre az igényre a piaci kínálat csak nagyon lassan és nehézkesen reagál. A kereslet és a kínálat közötti távolságot pedig, ha nem születik időben válasz, a felhasználók maguk kezdik kipótolni: elkezdik építeni a maguk kis, vagy inkább nagy archívumait.

A Google-YouTube 1.65 milliárd dolláros üzlete nem csak azért vert nagy port, mert a dotkom lufi kipukkanása óta nem köttetett ekkora volumenű tranzakció az online szolgáltatások piacán. Az igazi várakozás abból fakad, hogy a YouTube, most már a Google-lel a háta mögött képes lesz-e elkerülni a Napster és a többi fájlcsere hálózat sorsát. Merthogy valójában a YouTube sem más, mint a többi, felhasználók által illegálisan összeszedett digitális archívum, amiket eddig rendre térdre kényszerítettek a tartalmak jogait birtokló tartalomipari óriások perei.

Sokan remélik, hogy a Google megjelenése ezen a piacon elhozza végre a nagy áttörést, azt, hogy az illegálisan feltöltött tartalmak tulajdonosai ezúttal ahelyett, hogy perekkel záratnák be az illegális gyűjteményt, a Google által biztosított hirdetési bevételek egy részéért cserébe kiegyeznek a televíziós tartalmak internetes disztribúciójával.

	Letöltött videók (millió)	Egyedi felhasználók (000)	Video/felhasználó
Internet összesen	7,182	106,534	67.4
MySpace	1,459	37,422	39
Yahoo video	812	37,934	21.4
YouTube	649	30,538	21.2
Time Warner Network	258	25,675	10.1
ROO Group	186	5,841	31.9
Microsoft oldalak	156	16,227	9.6
Viacom Digital	322	14,077	22.9
Google video	60	7,520	7.9
Ebaumsworld	67	7,143	9.4
MLB	30	6,442	4.6

Az online videoszolgáltatások forgalma, 2006 július. Forrás: ComScore MediaMetrix.

A tartalmak tulajdonosai, bár a hírek szerint a szerződések megköttek, egyelőre kívárnak. Eddig egyedül a CBS televíziócsatorna kezdte legálisan feltölteni az anyagait, de ezek a klipek ma még csak a korábban illegálisan megosztott sorozatok előzetesei és nem maguk a konkrét epizódok, ami komoly visszalépésen tűnhet a sorozataikat a neten nézegető rajongók számára. Más tartalomtulajdonosok tízezerrel töröltetik a YouTube-bal az illegálisan felkerült tartalmakat, legutóbb a japán televízióból felvett elmebeteg vetélkedők tűntek el a katalógusból.

A GooTube audiovizuális levéltár

Ha ad absurdum semmi más nem marad a site-on, mint azok a tartalmak, amiket a felhasználók maguk készítettek, az sem kevés. Az online videovilág alig másfél éves története alatt kitermelte magának a saját sztárjait: a naponta feltöltött 65000 új videó között ott vannak a YouTube Ugrin Benedekjei: a Vagány Latin Csaj szerepében híressé lett munkanélküli színésznő (LittleLoca), életét a neten elmesélő nagypapa (geriatric1937), egymást az MTV Jackass műsorának mintájára agyba-főbe verő magyar lakótelepi tinédzserek (Hungarian CraZy TeenS), magukat 15 éves, okkultista szülőkkel megáldott tinilánynak álcázó, a YouTube kereskedelmi értékével kísérletező filmesek (lonelygirl15).

Számukra, és a többi, sokszázvezernyi névtelen és ismeretlen, az életük egy-egy szűkre szabott tíz percét megosztó ember számára a YouTube nem a tv-sorozatok miatt fontos. Vannak, akik népszerűséget keresnek. Számukra a sorozatok által odavonzott sokmillió potenciális néző jelenti az értéket, egy részük talán értük is rajongani fog majd. Mások számára a YouTube az egyetlen olyan hely, ahol nyoma marad a tárgyi világtól egyre inkább elszakadó, digitális eszközökön keresztül zajló létezésüknek. A YouTube és az összes többi olyan digitális archívum, amely a felhasználók kontribúcióinak köszönhetően bővül nem csak nagyra nőtt illegális tévécsatorna, nem csak egy végtelenül demokratikus Ki Mit Tud?, de egyfajta digitális levéltár is, ahol a digitális világ lakóinak audiovizuális emlékei gyűlnek.

A felhasználók által épített emergens archívumok mindhárom funkciója tökéletesen legitimnek tekinthető. Ha az internet képes felszámolni a televíziós technológia szűk keresztmetszeit, és képes pontosabban lefedni a fogyasztói igényeket mint elődje, akkor ezt a lehetőséget biztosítani kell. Ha megoldható, hogy ne tűnjön el egy teljes nemzedék digitális, internetes létezésének minden nyoma, akkor ezeket a nyomokat meg kell valahogyan őrizni. A kérdés már csak az, hogy ki fizesse a révést.

A tartalomtulajdonosok kivárnak

A kortárs audiovizuális termelés megőrzésének és hozzáférhetővé tételének legegyszerűbb módja nyilván az lenne, ha azok digitalizálnának, akik birtokolják e kulturális javakat. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az összes, szerzői jogi védelem alatt álló kulturális tartalom csupán 10 - 30 %-a kapható a piacon. Digitálisan pedig ennek a 10 - 30 %-nak is csak töredéke hozzáférhető. Az USA szerzői jogi törvényének vitájában a szigorúbb szerzői jogi védelem mellett az egyik érv az volt, hogy az erősebb jogi védelem majd megfelelő ösztönzést jelent a katalógusok digitalizációjára. A lelkesedés azonban egyelőre késik: a film-

és zeneipari szövetség adatai szerint a legálisan elérhető online zenei katalógus kétmillió számból áll (IFPI 2006), miközben a fájlcsere hálózatokon ugyanezek a források 500 millió és egymilliárd közé teszik az online elérhető zeneszámok számát. Nem véletlenül: a digitalizálás, a disztribúció technológiai infrastruktúrájának költsége aránytalanul nagy az értékesítés kockázataihoz képest. Nem az a kérdés, hogy van-e, és hogy fizetőképes-e a kereslet, hiszen ezt a Napster után évekkal végre felébredő online zeneáruházak eladási adatai csattanós választ adnak, hanem az, hogy fel lehet-e sikeresen venni a versenyt az ingyenesen elérhető alternatívákkal, kivédhető-e az illegális másolás a digitális jogkezelő (DRM) technológiákkal, és hogy a nap végén egy marginális, 80-as évekből származó B kategóriás sorozat egyetlen epizódjának digitalizálási költségeit képes lesz-e és ha igen, mennyi idő alatt kitermelni az online forgalom.

2006. június 5-én reggel kilenc óra után nem sokkal egy kirill nevet viselő, angolul beszélő felhasználó Balassa Tamás felvételeket keres egy, a magyar közelmúlt zenéért rajongó fórumban. Balassa, a Rádió Táncczenekarának korábbi zongoristája, a Balassa együttes vezetője számos, a 60-as 70-es években népszerű táncdal szerzője, felvételei néhány válogatásalbumon megjelent kivételtől eltekintve ma már csak a bolhapiacok lelkes látogatói számára elérhetők. Úgy tűnik azonban, időről időre valakinek mégiscsak eszébe jut a Balassa Zenekar. Talán rádióban hallotta? Valami más kapcsán bukkant e névre, és most szeretné alaposabban megismerni a magyar tánczene eme szegletét? Ki tudja. Ami biztos, az az, hogy alig 12 órával később a már említett fórum helper nevű felhasználója elhelyez két Balassa együttes felvételére mutató linket. Kirill mellett a felvételeket a fórum másik 8000 olvasója is –ha van esze – letölti, meghallgatja, elteszi.

Az állam menti, ami menthető

A piacok e kereslet és a kínálat közötti szakadékot kitermelő strukturális anomáliáját felismerve a legtöbb ország közösségi, költségvetési forrásokat igénybe véve elkezdte felépíteni a maga archívumait. A könyv esetében a nemzeti könyvtárak számára leadandó kötelezpéldány biztosítja azt, hogy ne legyen olyan mű, amely a piaci folyamatok nyomán hozzáférhetetlenné, végleg elérhetetlenné válik. A Magyar Filmarchívum a filmek esetében lát el hasonló feladatot. A kötelezpéldány intézménye azonban a televízió és rádióműsorokra

valamiért már nem vonatkozik, ami már csak azért is meglepő, mert a kultúrafogyasztásunk túlnyomó része mára már ezeken a csatornákon keresztül zajlik. A Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA), mely költségvetési források felhasználásával a kortárs televíziós tartalomtermést archiválja, pontosan ezt a hiányosságot hivatott pótolni.

Az állami erőfeszítéseknek azonban nagyon komoly korlátai vannak. Bármilyen központosított struktúrán szervezett archívumépítésnek horribilis költségei vannak, miközben a megtérülés –már ha beszélhetünk megtérülésről ilyen esetekben– nehezen mérhető. Ráadásul jelentősen bonyolítja a helyzetet az, hogy mint ahogy azt az M0-s híd nevééről tartott internetes szavazást megnyerő, amerikai televíziós show-man Colbert esete is mutatja, problémássá vált ezeknek az archívumoknak a gyűjtőköre. Egy globális kommunikációs és médiakörnyezetben vajon mi számít olyan tartalomnak, amit egy hungarikumokat gyűjtő közfinanszírozású intézménynek gyűjtenie kellene? Milyen forrásból származó tartalom az, ami méltó az archiválásra? Csak az ipari szereplők által gyártott tartalmakat őrizzük meg? Vagy az egyének többé vagy kevésbé kreatív megszólalásait is archiváljuk? Ki és milyen módon definiálja azt hogy mi és mikor kerülhet be a digitális halhatatlanok közé?

A harmadik korlát maga a jogi védelem, melynek köszönhetően az állami digitális archívumok csak jelentős korlátozások mellett érhetők el. A BBC médiatörténeti jelentőségű audiovizuális archívumának egyre nagyobb része hozzáférhető, nem csak technikailag, de jogilag is, ám csak a brit lakosok számára. Ha valaki Sváby interjúra vagy az októberi zavargások televíziós képeire kíváncsi, annak a NAVA segíthet, de csak a könyvtárakban elhelyezett dedikált terminálokon. Azaz a magyar szerzői jogi szabályozásnak köszönhetően egy közfinanszírozású online, digitális adatbázis használatához fizikailag is helyet kell változtatnunk, ami azért ha jobban belegondolunk nem csak azért nonszensz, mert egy internetes szolgáltatásról beszélünk, hanem azért mert ez a megoldás 5 millió, határon túli magyar anyanyelvű embert is kizár az archívum használói közül.

Az egyszeri felhasználó pedig közben felépíti a világtörténelem legteljesebb és leghozzáférhetőbb archívumát – ingyen.

Az archiválás harmadik alternatíváját a közösségi archívumok jelentik. Ebben az esetben az archívumépítés, és sokszor a fenntartás költségeit is maguk a felhasználók viselik. A felhasználóknál található, önmagukban korlátos erőforrások, ha lehetőség nyílik azok megosztására, közössé tételére, jelentős erőt képviselnek anyagi és szellemi értelemben

egyaránt. Erre jó példa egy magyarországi és egy román közösségi archívum egy-egy kiragadott napja.

A Silent Library Project (SLP, Csendes Könyvtár) nevű internetes könyvtárban 2004 május 21.-én 11:42-kor az egyik adminisztrátor feldobja a kérdést, megvan-e valakinek Italo Calvino Eleink című novelláskötete. A ma már csak antikváriumból kitúrható kötet szerencsére egy scan_dal nevet viselő felhasználónak megvan, és egy héttel később már azon beszélgetnek, hogy ki fogja a bescannelt oldalakat automatikus szövegfelismerés után korrektúrázni. Az év végére a könyvtár regisztrált felhasználói számára a teljes szöveg scannelt, szövegfelismert, korrektúrázott, formázott formában rendelkezésre áll. A könyvet antikváriumokban egyébként 1000-1200 forintért árulják, már ha kapható. A kikerülést követő nyolc hónapban a szöveget több mint 1400-szor töltötték le az SLP felhasználói.

Tavaszi bukaresti látogatásunk során ottani építész ismerőseink javasolták, hogy próbáljuk megszerezni Lucian Pintilie Balanta – A Tölgy című, 1992-es fesztiváldíjas filmjét. A film Magyarországon nagyon nehezen hozzáférhető. Videotékák nem tartják, a budapesti Román Kulturális Intézetnek sincs meg, az éles szemű fővárosi mozilátogató a Filmmúzeumban esetleg rábukkanhat egy VHS kópiára, ha szerencséje van. A legkönnyebb lenne még az Amazon.com online webáruház bolhapiacáról megrendelni 13 dollárért a filmet, ha a bolhapiacról szállítanának Magyarországra. Sajnos nem szállítanak, így marad az Európa TV programjának felvétele, akik egy kedd késő délutáni időpontban vetítik a filmet, kár, hogy se kábeltévéje, se videója, se szabadideje nincs senkinek a csapatban. Szerencsére lelkes román filmrajongók egy RoVideo nevet viselő IRC, azaz internetes chat-csatornán a román filmművészet legjavát letölthetővé tették, így elég az ott lebzselő botot, azaz automatát megkérni, hogy küldje el nekünk a filmet. Estére aztán nem csak a film, de az angol (illetve igény szerint francia, dán, japán) nyelvű feliratok is megérkeznek.

A sor szabadon folytatható: korai magyar punk koncertfelvételek és csak japánban vetített manga rajzfilmek, otthon betiltott kínai filmek és moziba egyszer eljutott magyar dokufilmek keringenek az interneten, hasonló érdeklődésű emberek közösségei digitalizálják, gondozzák, fordítják, feliratozzák, katalogizálják, osztják meg a nagyobb nyilvánossággal vagy szigorúan csak egymás között a helyi és globális kultúra mainstream és marginális javait. Szerzői jogsértés – biztosan; kalózkodás, a szerzők és kiadók, kereskedők kirablása – talán. És közben a történelem legnagyobb könyvtára épül csendesen.

A Csendes Könyvtár és az összes többi hasonló szolgáltatás az úgynevezett közjavakra épülő internetes kooperációs hálózatokra (commons based peer production networks) példa. A piac által (kényszerűségből) szabadon hagyott résekben, a mainstream népszerű kultúra és a marginális igények, érdekek körül a semmiből jönnek létre olyan közösségek, melyek a hálózat tagjai között elosztott különböző képességeket, erőforrásokat (időt, szkennert, karakterfelismerő programot, korrektúrázó képességet) képesek hatékonyan összehangolni egy olyan feladat érdekében, melynek gyümölcseit aztán mindenki szabadon és ingyenesen élvezheti.

A net számtalan ilyen közösség létrejöttét tette lehetővé. Vannak, akik gépük számítókapacitásának megosztásával földön kívüli értelmes élet rádiónyomai után kutatnak. Mások a NASA-t segítik a földre visszahozott űrpor osztályozásában. Megint mások már csak gramofon-lemezeken hozzáférhető régi slágereket konvertálnak mp3-ba, és osztják meg a nagyjéreművel. Megint mások a japán anime termés Magyarországra soha el nem jutó darabjait gyűjtik, feliratozzák és osztják meg a párszáz rajongóval, akiket ez érdekel.

Ezek a hálózatok hihetetlen kapacitást képesek egyik pillanatról a másikra megteremteni. A magyar digitális könyvtárat építő Neumann ház kb. 900 kötetet digitalizált 7 év alatt. A Silent Library több mint kétezret körülbelül 18 hónap alatt. E tavaly novemberi 2136 mű közül csupán 194 volt olyan, amelyik a piacon is megvásárolható lett volna. A maradék, a teljes állomány mintegy 90%-át kitevő mű elveszett, vagy csak költségesen hozzáférhető mások számára.

Bárhogy lesz, úgy lesz - A jövőt nem sejthetem...

„Az ember, aki túl sokat tudott” c. Hitchcock filmben Doris Day által elénekelt Que Será, Será c. dalt G. Dénes György magyarította Koncz Zsuzsa számára. Manapság gyakran idézik, ha a valóság rácáfol az internet jövőjéről szóló nagyívű víziókra. A digitális archívumok esetében szerencsére a jövő pontosan tudható. A kulturális iparágakban tevékenykedő vállalatok lassan egy évtizedes késésben vannak (a Napster 1999-ben jelent meg), s ahelyett, hogy meghallanák azokat az igényeket, melyeket a fogyasztóik az illegális szolgáltatásokon keresztül megfogalmaznak, perek tízezreivel próbálják visszaszerezni a piac feletti ellenőrzést – sikertelenül.

A nagy, központi archívumok láthatólag nehezen kapnak szárnyra. A Google (és egy ideje a Microsoft) magáncéggként próbálja digitalizálni a nagy amerikai egyetemi könyvtárak állományát, miközben a bíróságokon küzd az ezt ki tudja miért megakadályozni akaró szerzői és kiadói szervezetekkel. Európában az ezt az erőfeszítést megismételni szándékozó közösségi program eredményei alig láthatók, a könyvtárosok kezét megköti az elavult jogi szabályozás és a digitalizálás közösségi alkufolyamatokban nehezen elfogadtatható költsége.

Ha van az archiválásnak jövője, akkor az a közösségi archívumokban keresendő. Az egyetlen probléma ezekkel az archívumokkal az, hogy minden előnyük, olcsóságuk, közösségszervező erejük, elkötelezettségük, profizmusok és jó szándékuk ellenére masszívan illegálisak. E közösségi archívumok ma észrevétlenül megbújva, mint a Nosztalgiazene fórum, vagy a föld alatt, illegalitásban, mint az Csendes Könyvtár, végzik a dolgukat – a magyar kulturális örökség digitalizálását, megőrzését. Legalizálásuk azonban nem csak ezért lenne fontos. Érdeemes meghallani azt, amit a piackutatások már régóta mondogatnak: az ingyenes letöltések eladásokat generálnak, a fájlcserezők 30%-a online vásárló is egyben, a hozzáférhetőség piacot generál.

Ma Magyarországon az a kérdés, hogy a piacra várunk-e, hogy ezeket az archívumokat kiépítsék, a nehézkesen működő és alulfinanszírozott közintézményekre lőcsöljük-e ezt a feladatot, vagy megteremtjük annak lehetőségét, hogy a magyar kulturális közösség fenntartsa önmagát. A Neumann-ház megrendelésére elkészített Nemzeti Digitális Adattár 2.0 vitaanyag a közösségi archiválás lehetőségének kiterjesztését tartalmazza, az első lépés tehát ezügyben megtörtént. Még egy lépés azonban hátra van. Dekriminalizálni kellene kirillt, scan_dalt, helpert és társaik. Hogy ne fordulhasson elő az, hogy ennek az örökségnek piaci, személyes érdekeket sértő részei esetleg nem maradnak fenn. Hogy ne legyen bűnöző az a soktízezes közösség, amelyik a magyar audiovizuális örökség archiválásán dolgozik - társadalmi munkában.

Bodó Balázs

A szerző a Stanford University Center for Internet and Society Fellow-ja, Fulbright ösztöndíjas kutató, a BME Média Oktató és Kutató Központ munkatársa